

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI 12

TSHIVENDĀ LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LUHUHI/THAFAMUHWE 2011

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: awara 2

Bammbiri ǀli ǀi na masiatari a 10.

PFESESANI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C: Phenda na kushumiselwe kwa luambo	(30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE kha hedzi khethekanyo.
4. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune khethekanyo inwe na inwe ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwa mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.
8. Nwalani zwi no vhalea, nahone nga vhudele.
9. Ni dzhiele nzhele zwiga zwa u vhalala, mupeleto, tswayo na khethekanyo ya maipfi.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO 1**

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi a tevhelaho.

Mutani wa Tshikwashule zwo dzhia minwaha mitanu hu sa wanali niwana. Vhakalaha na vhakegulu vha thoma u gungula. Mme a Vho-Tshikwashule vho da na muhumbulo wa uri hu yiwe ha khaladzi avho Vho-Mamidze uri hu ambiswe Tshikomba uri a vhe mufumakadzi wa vhuvhili ane a do vha bebela kuduhulu. Mukegulu vho ri Tshikomba ndi phindulo ya thaidzo ya hafha mudini.

Muhumbulo uyo Vho-Tshikwashule a vho ngo ima nawo. Vho-Maria vho do gonya miri. Vho do vha na niwana wa mutukana we a rinwa/irwa la Mulaifa. Mulaifa o do vha tanzhe na phedzi mutani uyu. Vhabebi vhawe vha tou mu fara sa gumba sa izwi vho vha vhe na zwavho. Vho vha vha sa todi a tshi paliwa, kana vho vha vha tshi vhona unga a muthihi u do bva vhavhili. Mulaifa o do vha ndeniwa i si na vhukono. Musi a tshi toda tshithu tshinwe na tshinwe afho hayani vha tshi mu nea. E kha gireidi 5, a thoma u tou vha tetshele uri u toda vhugai ya u la tshikoloni. Vha sa mu fha ine a khou i toda o vha a sa yi tshikoloni.

Linwe duvha Mulaifa a levhela Vhugala muhura wawe, a mu vhudza nga ha vhushai ha mutani wa hawe. Vhugala a rwa Mulaifa, a gidimela hayani a tshi khou lila. A wana mme awe vha sa athu u ya mushumoni ngei sibadela tsha Divhambele. A tavha gosi lihulu. Vha tshi mu vhudzisa uri u khou lilela mini, a amba uri o rwiwa nga Vhugala. Vho do bva nga luvhilo vho livha ha Vhugala. Vhugala o ri u vha vhona a shavha. Vho mu vhidzelela vha ri a songo vha vhulahela niwana wavho muthihi fhedzi, a rwe vha mme awe vho dadzaho mudini.

Mulaifa o ri u phasa phuraimari a ya sekondari ya Zwidivhevo. Henefho ndi he a thoma u didzhenisa kha tshigwada tsha vhaswa vha sa thonifhi vhagudisi. A tshi ralo u kolela vhanwe vhagudisi nga zwiambaro zwine vha ambara kana mimodoro ine vha tshimbila ngayo.

Ho do ri linwe duvha mugudisi Vho-Thiba vha tshi khou toda tshunwahaya vha wana Mulaifa a songo niwala. Vha tshi mu vhudzisa uri mulandu a songo niwala a amba uri o vha o neta nga u tamba. Vha ri kha bvele nda, ene a hana. Vha ya khae uri vha mu bvisele nda. A vha vhudza uri vha songo fara hemmbe yawe ya u dura sa izwi vha si nayo. O ralo a takuwa a bvela nda. Tsimbi i tshi lila a vhuzelela kilasini a tshi khou dirwa khana a tshi ri: "A thi shavhi muthu na muthihi."

Mugudisi Vho-Gwambe vho mbo di dzhena, Mulaifa a ya a dzula fhasi. Vho vhudza vhagudi uri vha bvise tshunwahaya. Vha tshi swika kha Mulaifa vha wana a songo niwala. Vha tshi mu vhudzisa a ri o vha o neta. Vha tshi ri kha bvele nda a doba mukhwama wawe a niununa, a tshi khou bamba o panga zwanza tshikwamani. A tshi tou munangoni khithi, a tangana na Vho-Thiba vha tshi khou da u mu vhidza.

Vho-Thiba vha tshi swika nae ofisini, Vho-Gwambe vha vha vha tshi khou dzhena. Vha wana Vho-Thiba vha tshi khou mu sengisela zwe a vha a tshi khou amba kilasini, a si fhindule. Vho-Gwambe na vhone vho vha vha tshi khou da u mu kaidzela zwe a vha a tshi khou ita kilasini. Vha tshi amba nae a sokou tulu nga ndila ya u sumbedza swili. Thohoyatshikolo vhe tutu, vha ri: "Naa hu khou bvelela mini?" Vhagudisi vha talutshedza uri Mulaifa ho ngo niwala tshinwahaya, vha tshi amba nae u ita swili. Thohoyatshikolo vho mbo di ri kha fhiwe tshigwevho, fhedzi ene a hana. Ndi hone thohoyatshikolo vha tshi ri kha ye hayani u vhidza mubebi. A bva a swika a ima nda a sa ye.

Bureki ya swika, Mulaifa a di ya hune a la hone nga maduvha. A tshi swika a bvisa tshikhafuthini tshawe tshi re na *KFC* a thoma u tongela Lusani we a vha a tshi khou sevha nga atsha. Lusani o bva na u kondelela a vhuya a fhindula a ri, "Ni khou tongisa mini ni tshi tou vha niwana muthihi sa wa gwitha?" Mulaifa a tshi pfa izwo a takuwa a ima sa o diimiselaho u lwa na Lusani. A tshi ri a pose vili kha Lusani la mbo humpa. Lusani a posa vili lawe la tou dzula zwavhudi kha ito la Mulaifa. A tshi ndo gobagoba mavili a vho tou mu nela sa mvula ya tshirulu. Ndi hone Mulaifa a tshi vhone uri uvha o lu ritha lutanda lu na mabu, a rembuluwa a shavhela ofisini ya thohoyatshikolo, fhedzi a wana vha siho. Lusani ene e murahu.

Mulaifa a livha he Vho-Thiba na Vho- Gwambe vha vha vhe hone a tshi khou lila a tshi ri: "Lusani u a mmbulaha." Vha tshi lavhelesa vha wana ndi Mulaifa. Milomo yo rutshuluwa i vho nga thavha ya Tswime. Vha tshi sengiswa ha wanala uri o levhaho ndi Mulaifa. Vho-Thiba vha sokou ri: "Ntsa ya mulomo mathina a i na nguvho." Lusani o mbo di vha o lafha vhula vhundenwa.

A tshi ndo kola vhagudi vho vha tshi mbo di ri, "Ri vhidze Lusani?" Muthada i mbo di ri hwete. Zwo itwaho kha Mulaifa yo vha ngudo na kha vhañwe.

- 1.1 Musidzana we a vha a tshi vho todou malelwa Vho-Tshikwashule ndi nnyi? U na vhushaka-de navho? (2)
- 1.2 Ndi mini tshe tsha ita uri muhumbulo uyo wa u mala u si tsha bvela phanda? (2)
- 1.3 Mufumakadzi wa Vho-Tshikwashule o vha a tshi pfi nnyi, nahone o vha a tshi shuma ngafhi? (2)
- 1.4 Bulani dzina la niwana wa Vho-Tshikwashule ni dovhe ni sumbedze uri ndi ngani vho vha vha sa funi a tshi paliwa nga muthu. (2)
- 1.5 Ndi mini tsho fhambanyaho niwana wa Vho-Tshikwashule na Vhugala? (2)
- 1.6 Muta wa Vho-Tshikwashule na wa ha Vhugala i fhambana hani? (2)

- 1.7 Tsalutshedzani muhumbulo muhulwane wa mafhungo aya. (2)
- 1.8 Zwe nwana wa Vho-Tshikwashule a itela Lusani zwi tshi kwama zwiliwa zwi bvukulula hani mvumbo yawe? (2)
- 1.9 Ndi afhio masiandaitwa e a bvelela kha nwana wa Vho-Tshisikule nga zwe a itela Lusani? (2)
- 1.10 Fhindulani nga **Ee** kana **Hai**, ni dovhe ni tikedze.
- 1.10.1 Vho-Tshikwashule vha funa mufumakadzi wavho nga maanda. (2)
- 1.10.2 Mulaifa ndi nwana e ethe kha vhabebi vhawe. (2)
- 1.11 Ni pfesesa mini nga murero wo talelwaho zwi tshi elana na mafhungo e na vhala? (2)
- 1.12 Zwe Mulaifa a vha a tshi tshilisa zwone zwi a tendisea? Tikedzani (2)
- 1.13 Mme a Vho-Tshisikule vha sumbedza u dzhia sia. Bviselani khagala he vha sumbedza hone u dzhia sia, ni dovhe ni tikedze phindulo yanu. (2)
- 1.14 Ni a pfela vhutungu nwana wa Vho-Tshikwashule kha zwe a itwa nga Lusani? Tikedzani. (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO 2**

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u a nweledza nga phara i re na mbuno dzi sa fhiri SUMBE, ni tshi sumbedza malwadze ane a khou tambudza vhathu vhutshiloni havho. Maipfi a samari yanu a vhe a u bva kha 80 u swika 90. Ni n'wale tshivhalo tsha maipfi a kha zwitange mafhedziseloni a phindulo yanu.

MALWADZE

Vhathu vhutshiloni vha tshila vha tshi tangana na khaedu dzo fhambanaho. Dziinwe dza dzikhaedu dzenedzi ndi malwadze a dziedzaho vhutshilo.

Vhulwadze ha u tshuwa vhu nga vha ita uri vha pfe vho hanganea vhukuma. Zwifhinga zwinzhi zwi a sokou itea hu si na zwiitisi ngomu. Dzialwa ene ndi mugudi sekondari ya Tsharivhone a dinwaho nga u sokou tshuwa (u ofha). O do topolwa uri a ite dibeithi. Nga duvha la hone nda wana mbilu yawe i tshi divhithela ntha. Mabiko o vha a tshi tou phopha thovhela. Muhulwane i tshi amba yo vha i tshi ita i tshi fhelelwa nga muya.

O do ri a tshi swika hayani nga u sa fhulufhela zwe a vha a khou amba dibeithini, a sokou funa u sedzulusa zwe a vha a khou amba u dovha na u dovha. Iyi yo vho do vha ndowelo i sa langulei khae ya u humbula nga ha tshithu tshithihi tshifhinga tshothe, zwo vhangwa nga dzone nyofho.

Vho-Alidzulwi mme awe ngei mushumoni zwo vha zwi sa tsha vha nakela vha tshi todou fhungudzwa. Vha tshi vhuya hayani vha wana Dzialwa a kha leneli gada lawe. Vho ri u zwi vhona zwa nana u vha engagedzela mutsiko vhunga na mushumoni vha khou tangana na zwi kondaho.

Thiathu nga u sa pfuka zwikete, o do wana inwe khomba i bvaho Swazini a vho do tswea mbilu naho a sa i divhi. Maduvha a si mangana o do wanala e na dorobo a sa tsha zwi kona. U vhudza khonani dzawe zwe vhutoto.

Vho-Thiba vho ri vha tshi tou vhuya thavhani u rema basha, vha mbo di thoma u sokou hotola vha tshi bvisa na zwilangwa zwi re na malofha. Musi vha tshi ya u tolwa vha wanala vhe na lufhia lwo no godombela. A vho ngo vhuya vha dzula lungana vha songo fhandekana nalo.

Musiwalo o vha a tshi ri o edela a sokou bva mabiko na u dzulela u sokou pfa dora tshifhinga tshothe. Khonani yawe o mu eletshedza uri a ye u tolwa sibadela a vho fhedza o wanala e na swigiri. U vho tou tshila nga u i langula.

Vho-Tshigwili vho vha vha tshi sokou dzula vha tshi vhilahela nga vhana vhavho vha no khou shashata na shango. Vho mbo di farwa nga vhulwadze ha mbilu na vhone vha fhedza vho sia vhatu.

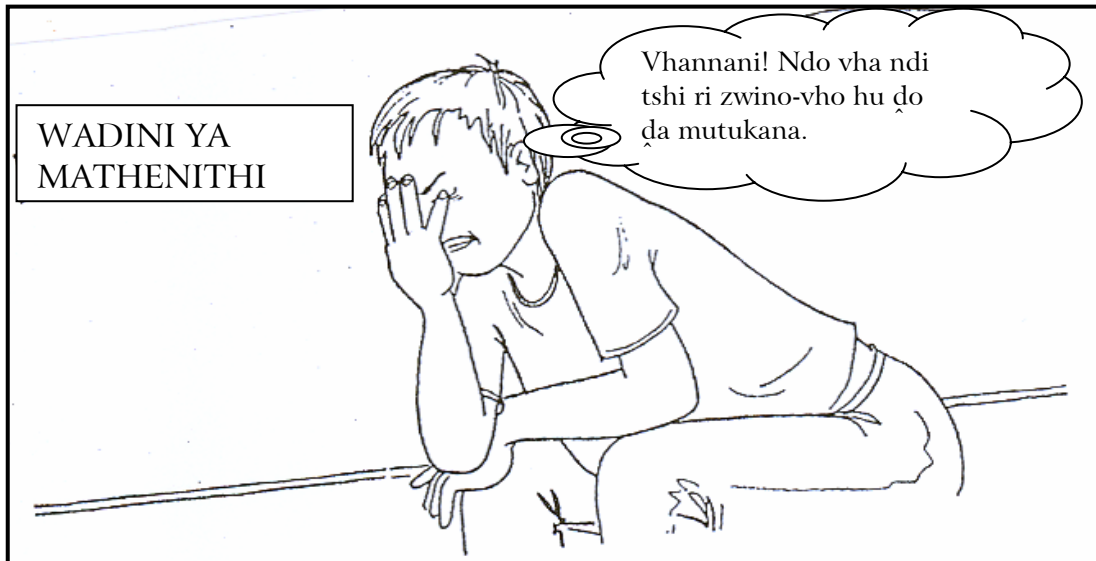
THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: PHENDA NA KUSHUMISELWE KWA LUAMBO

MBUDZISO 3

- 3.1 Taledani zwifanyiso zwi tevhelaho ni dovhe ni vhale na mafhungo o nekedzwaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khazwo.

A

B

- 3.1.1 Topolani lidiiti lo shumiswaho ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)
- 3.1.2 Topolani libulafhethu ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)
- 3.1.3 Vhambedzani vhudipfi ha muthu wa tshifanyiso A na wa tshifanyiso B. (2)

3.1.4 Mafhungoni aya hu na liaravhi, inwi li topoleni ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)

3.1.5 Topolani luvhengelambiluni lu re khagala mafhungoni aya ni dovhe ni tikedze phindulo yanu. (2)

3.2 Vhalani tshibveledzwa tshi tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

Maambiwa a mutangano wa vhadzulapo vha Tshaluvhengo wo farwaho nga dzi 15 Phando 2011.

1. Vhafunzi Vho-Tshibode vho ranga vhatu phanda kha u imbiwa ha Luimbo lwa Lushaka.
2. Mudzulatshidulo wa Siviki Vho-Baphathi vho tangedza vhatu na u bula ndivho ya mutangano.
3. Vhatu vhothe vho da nga nda ha Vho-Nyadenga Dzegere vhe vha pfi vha a lwala.
4. Maambiwa a mutangano wo fhiraho o vhalwa a tangedzwa o ralo.
5. Fhungo la divha
  - 5.1 Vhatu vho sumbedza u sa fushea nga mvelelo dza gireidi 12 dza 2010 he vhunzhi ha vhagudi vha bva nga litswu. Ha khwathiswa la uri hu fanela u itwa tshithu.
  - 5.2 Vho-Langanani vho ri vhagudi vha tea u kuvhangana kerekeni vha vhalahone hu na vhulavhelesi. Ndu yo ima na fhungo ili.

3.2.1 Mafhungo a tshibveledzwa itshi a kha likhathi/tshifhinga tshifhio? (1)

3.2.2 Bulani tshiteiwa TSHITHIHI tsho siedzwaho kha tshibveledzwa itshi. (1)

3.2.3 Nani lifhanbanyi la ipfi lo talelwaho ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)

3.2.4 Topolani dzina li re na thangi i buletshedzaho mbeu ya tshisadzini ni dovhe ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)

3.2.5 Isani fhungo li tevhelaho kha luambo lwo livhaho/lwa dairekhiti: *Vho-Langanani vho ri vhagudi vha tea u kuvhangana kerekeni vha vhalahone hu na vhulavhelesi.* (2)

3.2.6 Topolani liidioma lo shumiswaho afho mafhungoni ni li shumise fhungoni li pfalaho. (2)

- 3.3 Tshilani khungedzelo i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy:

**FHETHU HA U AWELA HA SHOTHODZO
HONE VHUKIMVI KHA LISANANGA**

Vha edela vha do tou da vha vuswa. Vha tama u iswa ngafhi? Mafo avho anga si fure.

Mitengo yashu ndi dzhiawolala R500,00 **fhedzi** vhusiku vhuthihi.

Shothodzo Shothodzo Shothodzo Shothodzo

- 3.3.1 Khephusheni ya khungedzelo iyi ndi ifhio? Tikedzani phindulo yaḅu. (2)
- 3.3.2 Kha khungedzelo iyi hu na ipfi li songo peletwaho nga ndila yone. Li topoleni ni li shumise fhungoni no li khakhulula. (2)
- 3.3.3 Ni pfesesa mini nga ipfi *vhukimvi*? Talutshedzani. (2)
- 3.3.4 Topolani he mukungedzeli a shumisa luambo lwa u fhuredzela. Tikedzani phindulo yaḅu. (2)
- 3.3.5 Bulani zwa ndeme zwo siedzwaho kha khungedzelo iyi. (2)

TSHANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70